

bel ve Mikdâd b. Amr'dan hadis dinleyip dinlemediği tartışmalıdır. Yahyâ b. Maîn ve İcîlî gibi bazı münekkitler onu sika olarak değerlendirmekle beraber bazıları, sözü edilen bu dört sahâbiden hadis dinleyip dinlemediği hususundaki tartışmalar sebebiyle kendisini "lâ be'se bih" tabiriyle ta'dîl veya "leyyinü'l-hadîs" tabiriyle cerhetmişlerdir. İbn Ebû Leylâ ile oğlu Muhammed'i birbirine karıştırarak Muhammed'in rivayetleri hakkındaki bazı tenkitleri ona nisbet edenler de olmuştur (Abdüssettâr eş-Şeyh, III, 510-514). Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan İbn Ebû Leylâ'nın hadisleri müzakere etmeye büyük önem verdiği bilinmektedir.

Kıraat ilmi açısından da önemli bir konuma sahip olan İbn Ebû Leylâ bu ilmi arz yoluyla Hz. Ali'den almış, sika bir râvi olan oğlu İsâ aynı usulle kendisinden aldığı kiraati kardeşi Muhammed'e öğretmiş, Muhammed de yine arz yoluyla yedi kiraat imamından biri olan Hamza b. Habîb'e kiraat icâzeti vermiştir (*DîA*, XV, 511).

Biri Hz. Ali ile birlikte olmak üzere iki defa Medâin'e giden İbn Ebû Leylâ Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarında Ali'nin yanında yer almış, Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin bayrağını taşımıştır. Bununla birlikte Hz. Osman taraftarlarıyla da iyi münasebetler kurmuş (Hatîb, X, 201), Muâviye'ye elçi olarak gönderilmiştir. Haccâc b. Yûsuf zamanında kısa bir süre Kûfe kadılığı yapan İbn Ebû Leylâ, Hz. Ali ile taraftarlarına kötü söz söylemesi için Haccâc'ın yaptığı baskıya ve işkencelere rağmen istenileni yapmamıştır.

82 (701) yılında Abdurrahman İbnü'l-Eş'as Haccâc'a savaş açtığında birçok kurrâ ve âlim gibi İbn Ebû Leylâ da İbnü'l-Eş'as'ın yanında yer aldı ve Deyrülcemâcim'de yapılan savaş öncesinde askerleri teşvik için çeşitli konuşmalar yaptı (Halîfe b. Hayyât, s. 287; Taberî, VI, 357). Tarihçilerin çoğuna göre İbn Ebû Leylâ bu savaşta veya daha sonra yine İbnü'l-Eş'as ile Haccâc arasında meydana gelen bir başka savaşta öldürüldü. 80-81 (699-700) yıllarında Basra'da veya Düceyl'de yahut Fırat nehrinde atından düşerek öldüğü de zikredilmiştir.

Tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden zâhid bir kişi olan İbn Ebû Leylâ'nın evinde birçok mushaf nüshası bulunurdu. Sahâbilerin bile kendisinden hadis dinlediği önemli bir şahsiyet (İbn Hacer, *Tehzîbü't-*

Tehzîb, VI, 261), fıkıh alanında da ihtisas sahibi bir âlimdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 347-348; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 12; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 236; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 109-113; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 356-357; III, 97, 144, 276, 301, 493; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 283, 287; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 369; İcîlî, *eş-Şikât*, s. 298; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 617-618, 817; III, 94, 134, 333; Ebû Zûr'a ed-Dimaşkı, *Târîh* (nşr. Şükrullâh b. Nî'metullâh el-Kücânî), Dimaşk 1980, I, 292, 541, 549; Vekî', *Ahbarü'l-kudât*, II, 406-408; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 357; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 301; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 100-101; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 350-358; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, X, 199-202; Nevevî, *Tehzîb*, I, 303-304; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 309; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 58; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 81-100*, s. 127-129; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela'*, IV, 262-267; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-hadîs*, I, 116-117; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 260-262; a.mlf., *el-İşâbe*, II, 420; IV, 169-170; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 206; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 376-377, 609; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 26; Abdüssettâr eş-Şeyh, *A'lâmü'l-huffâz ve'l-muhaddisîn*, Dimaşk 1417/1997, III, 494-517; J. Schacht, "İbn Abî Laylâ", *EP* (İng.), III, 687; Hasan Yûsufî Eşküfî, "İbn Ebî Leylâ", *DMBİ*, II, 696, 697; Abdülvehhâb İbrâhim, "İbn Ebî Leylâ", *Meusû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 126-127; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *DîA*, XV, 511.

ABDULLAH AYDINLI

İBN EBÜ LEYLÂ, Muhammed b. Abdurrahman (ابن أبى ليلي، محمد بن عبد الرحمن)

Ebû Abdirrahmân Muhammed
b. Abdirrahmân b. Ebî Leylâ
el-Ensârî el-Kûfî
(ö. 148/765)

Kûfe kadısı,
mutlak müctehid, muhaddis.

74 (693) yılında doğdu. Sahâbeden olan dedesi Ebû Leylâ Yesâr (Dâvûd) b. Bilâl'e nisbetle İbn Ebû Leylâ diye tanınmıştır. Tâbiînin büyüklerinden olan babası Abdurrahman'ı küçük yaşta kaybetmesi sebebiyle ondan istifade edemedi. Şa'bî, Atıyye el-Avfî, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Mürre, Nâfi', Dâvûd b. Ali, ağabeyi İsâ ve A'meş gibi ilim adamlarından fıkıh, hadis ve kiraat tahsil etti.

Velîd b. Yezîd'in hilâfeti döneminde Irak-ı keyn ve Horasan bölgeleri valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî tarafından Kûfe kadılığına tayin edildi ve Abbâsîler devrinde de bu görevini sürdürdü. Kaynaklarda, vefat tarihi olan 148 Ramazanına (Kasım 765)

kadar otuz üç yıl müddetle kadılık yaptığı belirtilmektedir. Buna göre 115'te (733) başlamış olması gereken bu görevin başlangıç tarihi olarak İbnü'l-Esîr 122 (740) yılını vermektedir (*el-Kâmil*, V, 249). Öğretimle de meşgul olan İbn Ebû Leylâ aralarında oğlu İmrân, İbn Cüreyc, Şu'be b. Haccâc, Zâide b. Kudâme, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf, İbn Ebû Zâide, İsâ b. Yûnus es-Sebîl, Ali b. Hamza el-Kisâfî, Ali b. Müshir, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in de bulunduğu birçok âlime hocalık yapmıştır.

Fıkıh sahasındaki dirayeti başta olmak üzere İbn Ebû Leylâ'nın çeşitli meziyetleri Atâ b. Ebû Rebâh, İbnü'l-Mu'temir, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf ve Zâide b. Kudâme gibi birçok âlim tarafından dile getirilmiştir. İbn Ebû Leylâ davalara Kûfe Mescidi'nde bakar ve hadleri de orada tatbik ettirirdi. Ebû Yûsuf'un ve onun ardından Hanefî kaynaklarının bildirdiğine göre Ebû Hanîfe, İbn Ebû Leylâ'nın Kûfe kadısı olarak verdiği hükümleri öğrencileriyle birlikte ders halkasında tartışır, gerektiğinde tenkit ederdi. Bir defasında Ebû Hanîfe'nin, İbn Ebû Leylâ'nın zina iftirasıyla ilgili bir ceza uygulamasında yedi yanlısını bulduğundan söz edilirse de bu tür ifadeleri müctehid imamın etrafında oluşan menâkıb kültürüyle veya fakihler arasındaki ihtihad farklılığıyla açıklamak daha doğru olur. Ebû Hanîfe'nin bu eleştirilerinden rahatsız olan İbn Ebû Leylâ'nın halîfeye şikâyetinde bulunduğu ve bunun üzerine halîfenin Ebû Hanîfe'nin fetva vermesini bir süre yasakladığı rivayet edilir. İbn Ebû Leylâ'nın Ebû Hanîfe ile çeşitli topluluklar önünde münazaraları da olmuştur (Serahsî, XXX, 133). İbn Ebû Leylâ'dan dokuz yıl ders aldıktan sonra onunla sık sık ihtilâfa düştüğü için derslerini terkederek Ebû Hanîfe'nin meclisine katılan Ebû Yûsuf, bu iki hocası arasındaki görüş ayrılıklarına dair *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı bir eser kaleme almıştır (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire 1357).

İbn Ebû Leylâ ile Sevvâr b. Abdullah el-Anberî'nin, bir dava ile ilgili olarak kadılardan birbirlerine gönderdikleri mektupların doğruluğu konusunda mühür ve imza ile yetinmeyerek şahit ve belge isteyen ilk kadılar olduğu kaydedilmektedir (Buhârî, "Ahkâm", 15). İbn Ebû Leylâ yabancılarla ilgili davalarda tercüman kullanmış, şahitlerin tezkiyesi üzerinde özenle dur-

muş, Râfîzîler'in ve kibirlilerin şahitliğini kabul etmemiştir. İctihadlarında edille-i erbaanın yanı sıra ileri dönemde istihsan, istishâb, sahâbe kavli, örf, maslaha gibi terimlerle ifade edilip belli bir içerik kazanacak olan fikhî istidlâl metot ve delillerine de sıkça başvuran (Serahsî, XXX, 146, 164) İbn Ebû Leylâ, bu özelliğiyle döneminde ehl-i re'yin önde gelen simalarından biri sayılmıştır. Ancak İbn Ebû Leylâ'nın kadılık görevi sebebiyle daha çok dava konusu olmuş günlük olaylarla ilgilenmesi Ebû Hanîfe gibi mevcut ve muhtemel fikhî problemleri tartışıp bunlar etrafında bir hukuk doktrini oluşturmaya imkân vermemiştir. Bununla birlikte II. (VIII.) yüzyılda belirginleşen ve ileri dönemde Hanefî mezhebinin oluşumuna zemin hazırlayan Irak fıkıhı içinde İbn Ebû Leylâ'nın ictihadları da yer alır.

Hukukçu yönünün aksine hadisçiliği genellikle eleştirilen İbn Ebû Leylâ'nın rivayet ettiği hadislerle itibar edilip edilmemesi konusunda hadis tenkitçilerinin farklı görüşleri vardır. Ancak cerhe konu olan yönü genellikle adâlet vasfı değil hıfz ve zabttır. Yahyâ b. Maîn, Nesâî, İbn Hibbân, Dârekutnî, İbn Cerîr et-Taberî, Ali b. Medîni, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Şu'be b. Haccâc, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, İbn Huzeyme ve Ali b. Hucr es-Sa'dî gibi hadisçiler onun hıfz yönünden zayıf, Ebû'l-Hasan el-İclî ve İbnü'l-Cezerî gibileri ise sadûk olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hâtim de sıdk vasfı taşıdığını, fakat kadılıkla meşguliyeti sebebiyle hıfzının zayıfladığını belirtmektedir. Onun dünyanın en fakih olduğunu ileri süren Zâide b. Kudâme'nin bile kendisinden hadis rivayetini terkettiği, Ahmed b. Hanbel'in de hıfzının bozuk, hadislerinin muhtarib olduğunu söyleyerek hadislerinden çok fikhî görüşlerine itibar ettiği nakledilmektedir. Bazı Şîî kaynaklarında aleyhine değerlendirmeler bulunmasına rağmen (Hânsârî, VII, 252) bir kısım Şîî âlimleri de onu överek doğru sözlü ve güvenilir olduğunu belirtmişlerdir (Abbas el-Kummî, s. 203; DMBİ, II, 696).

Kaynaklarda İbn Ebû Leylâ'ya *el-Ferâ'iz* (İbnü'n-Nedîm, s. 285; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1245) ve *el-Firdevs* (Hânsârî, VII, 253) adlı iki eser nisbet edilmektedir. Abdullâh b. Rahîl b. İvaz el-Anzî, Câmîatü İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de İbn Ebû Leylâ'nın fikhî görüşleri konusunda bir yüksek lisans çalışması yapmıştır (1402/1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Ahkâm", 15; a.mlf., *et-Târihu'l-kebir*, I, 162; Tirmizî, "Tib", 24; Ebû Yûsuf, *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1357, tür.yer., ayrıca bk. neşredeninin girişi; a.mlf., *el-Harâc*, s. 21-22, 53, 55, 58, 78, 89, 95, 96, 104, 122, 172, 173, 175, 188, 216; Şâfiî, *el-Üm*, VII, 87-150; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 358; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), I, 160, 161; İclî, *es-Şikâat*, s. 407-409; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 494, 550; Nesâî, *ed-Du'afâ*, s. 214; Vekî', *Ahbarü'l-kudât*, III, 129-149; Nevbahî, *Fıraku's-Sî'a*, Necf 1355/1936, s. 7; Ukaylî, *ed-Du'afâ*, IV, 98-100; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 243-246; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 2191-2195; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 285-286; Debûsî, *Te'sîsü'n-naẓar* (nşr. Mustafa Ahmed el-Kebbânî), Beyrut, ts. (Dâru İbn Zeydün), s. 103-107; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 84; Serahsî, *el-Mebûsât*, XXX, 128-167; Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1982, s. 38, 289-290; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 249, 589; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 179-181; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 310-316; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 171; a.mlf., *Mizânü'l-ittidâl*, III, 613-616; Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, s. 79-80, 183-184; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 165; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 301-303; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1245; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VII, 252-256; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1369/1947, s. 44-45; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 290-294; a.mlf., *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ - Abdülkadir Şener), Ankara 1986, s. 48, 50, 54; a.mlf., "İbn Abî Laylâ", *EP* (İng.), III, 687-688; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 150; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, I, 202-204; Ebû'l-Kâsim el-Hüfî, *Mu'cemü ricâlî'l-hadis*, Beyrut 1409/1989, XVI, 215-218; Hasan Yûsufî Eşküfî, "İbn Ebî Leylâ", *DMBİ*, II, 696-697.

SAFFET KÖSE

İBN EBÜ MERYEM

(bk. NÜH b. EBÜ MERYEM).

İBN EBÜ MERYEM, Nasr b. Ali

(ابن أبي مريم، نصر بن علي)

Ebû Abdillâh Fahrüddîn Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Fesevî (ö. 565/1170'ten sonra)

Nahiv ve kıraat âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Sadrülislâm İakabîyla da anılmıştır. Diğer kaynakların aksine *İnbâhü'r-ruvât*'ta (III, 344) İbn Meryem, *Buğyetü'l-vu'ât*'ta (II, 314) Ebû Meryem olarak zikredilmesi istisna veya baskı hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

İbn Ebû Meryem'in hocaları arasında kaynaklarda sadece Tâcülkurrâ el-Kirmânî'nin adı zikredilmiş ve bu zattan kıraat tahsil ettiği belirtilmiştir. Yine kaynaklar-

da sadece Mükrem (Mükerrrem) b. Alâ b. Nasr'ın ondan kıraat rivayet ettiği bildirilirse de *el-Mûdah* adlı eserinin incelenmesinden Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebû Ali, Ebû'l-Hasan Ali b. Hibetullah b. Muhammed, Ebû'l-Alâ Hamza b. Muhammed b. Abdülazîz b. Muhammed gibi kişilerin de ona talebe olduğu anlaşılmaktadır (*el-Mûdah*, neşredeninin girişi, I, 36).

Şîraz hatibi olarak tanınan İbn Ebû Meryem için İbnü'l-Kiftî, "Her cuma hutbe okur ve hiçbir hutbeyi tekrarlamazdı" diyerek onun hitabetteki başarısına ve geniş kültürüne işaret etmiş, nahiv ilminde eşî bulunmadığını kaydetmiştir. Yâkût da İbn Ebû Meryem'i Şîraz'ın hatibi, âlimi ve edibi diye tanıtmış, şer'î meselelerin ve edebî müşkillerin halinde başvuru mercisi olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Cezerî ise *el-Mûdah* adlı eserini incelediğini, bu eserin kıraat alanında onun liyakatini gösterdiğini belirtmiştir.

İbn Ebû Meryem'in vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yâkût 565 (1170) yılından sonra öldüğünü söylemiş, 587 (1191) yılında hayatta olduğu, hatta 600'den (1204) sonra vefat ettiği de ileri sürmüştür (Cüneyd-i Şîrâzî, s. 407).

Eserleri. İbn Ebû Meryem'in günümüze ulaştığı bilinen eseri *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ* adını taşımaktadır. *el-Mûdah fi'l-kırâ'âtî's-şemân* adıyla da bilinen eserde kıraat-i seb'aya ilâve olarak Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatine de yer verilmiştir. Eser Ömer Hamdân el-Kübeysî'nin tahkikiyle üç cilt halinde neşredilmiştir (Cidde 1414/1993). Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (*Tefsîru İbn Ebî Meryem* adıyla da zikredilen eserin sekiz cilt olduğu belirtilmektedir); *el-İfşâh fi şerhi'l-İzâh* (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh fi'n-naḥv* adlı eserinin şerhidir); *el-Müntekâ fi 'ileli'l-kırâ'ât* (eserde şâz kıraatlar ve illetleri ele alınmıştır); *Üyûnû't-taṣrîf*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırâ'ât ve 'ilelihâ* (nşr. Ömer Hamdân el-Kübeysî), Cidde 1414/1993, neşredeninin girişi, I, 33-88; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, XIX, 224-225; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 344-345; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 377; Cüneyd-i Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr* (nşr. Muhammed-i Kazvîni - Abbas İkbâl Âştîyânî), Tahrân 1328 hş., s. 406-407; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 314; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 344-345; *Keşfü'z-zunûn*, I, 212, 437; II, 1904-1905; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 491; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 724; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 90; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, I/2, s. 363-364.

TAYYAR ALTIKULAÇ